

УДК 35.072: 061.2

Б. О. Гребенюк,
аспірант кафедри публічного управління та менеджменту інноваційної діяльності,
ННІ післядипломної освіти Національного університету біоресурсів
та природокористування України, м. Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗКРИТТЯ ТЕРМІНІВ "ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО" ТА "ГРОМАДСЬКІСТЬ"

B. Grebeniuk,
postgraduate student of the Department of Public Administration and Innovation Management of the Education
and Research Institute of Continuing Education of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

THEORETICALLY-METHODOLOGICAL GOING NEAR OPENING OF TERMS "CIVIL SOCIETY" AND "PUBLIC"

У статті розглянуто сучасні підходи вітчизняних та зарубіжних учених до трактування поняття "громадянське суспільство" та "громадськість". Досліджено історію виникнення цих термінів, основні концептуальні підходи до їх розуміння. З'ясовано, що громадянське суспільство є водночас і "простором" дії вільних від будь-якого панування осіб-учасників, сферою осібної свободи, протиставленою сфері державної влади, і медіатором стосунків особи й держави. В статті запропоновано структурно-логічну схему співвідношення громадянського суспільства з державою та особистістю (громадянином). Встановлено, що: основу громадськості становлять передусім учасники виборчого процесу; громадськість за своєю природою є соціально-активним ядром громадянського суспільства, суб'єктом національного державного та правового творення; займатися державотворенням громадськість може як індивідуально, так і колективно через інститути громадянського суспільства — громадські організації, профспілки, органи самоорганізації населення тощо.

Досліджено нормативно-правову базу, що регулює питання громадськості та громадянського суспільства. З'ясовано характерні для громадськості ознаки, основними з яких є: потреба у спілкуванні, орієнтація на колективну діяльність, пріоритет громадських інтересів над індивідуальними, активне вираження суспільної позиції.

The modern going of home and foreign scientists near interpretation of concept "civil society" and "public" is considered in the article. History of origin of these terms is investigational, basic conceptual going near their understanding. It is found out, that civil society is at the same time "space" of action of free of any domination persons-participants, sphere of osіbnoї freedom, matched against the sphere of state power, and neurohumor of relations of person and state. In the article the structure-logic chart of correlation of civil society offers with the state and personality (by a citizen).

It is set that: basis of public is presented foremost by the participants of electoral process; public on the nature is the socialactive kernel of civil society, subject of national state and legal creation; to engage in creation of the state public can both individually, and collectively through the institutes of civil society-public organizations, trade unions and others like that.

A normatively-legal base that regulates the question of public and civil society is investigational. Characteristic for public signs basic from that is are found out: requirement in communication, orientation on collective activity, priority of public interests above individual, active expression of public position.

*Ключові слова: громадськість, громадянське суспільство, концептуальні підходи, держава.
Key words: public, civil society, conceptual approaches, state.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Очевидно, що ефективна реалізація процесу децентралізації, досягнення цілей Національної Стратегії

сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016—2020 роки та Стратегії реформування державного управління на 2016—2020 роки, які направлені на реалізацію цілісної державної політики, спрямованої на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні і зовнішні виклики, розбудову гро-

мадянського суспільства, неможлива без активізації громадськості та формування громадянського суспільства.

Хоча науковці зробили вагомий внесок у формування теоретико-методологічних основ громадянського суспільства та громадськості, проте, в час динамічних змін у суспільних відносинах, постають нагальні питання в осучасненні та узагальненні наукових підходів до трактування термінів "громадянське суспільство" та "громадськість".

Це й зумовило вибір теми, постановку мети і завдань цієї публікації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Аналіз наукових праць засвідчив, що в науковій літературі досліджується досить широкий комплекс проблем, які стосуються формування громадянського суспільства, активізації громадськості для вирішення нагальних питань державного, регіонального, місцевого рівня. Особливий інтерес у контексті даного дослідження становлять наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених, в яких досліджуються дефініції понять "громадянське суспільство" та "громадськість".

Дослідженням у цій царині займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: С. Грин [1], І. Грищенко [2], А. Петрашкін [4], В. Степаненко [3], Г. Лейбниц [5], Дж. Локк [6], J.L. Cohen and A. Arato [7], D. Lewis [8], M. Lenzer [9] та ін.

Проте при всій значущості теми розвитку громадянського суспільства та активізації громадськості, вони вивчені ще не у повному обсязі. На сьогодні вітчизняними вченими недостатньо опубліковано наукових праць, що досліджують цю проблематику, зокрема майже відсутні праці з дослідження дефініцій "громадянське суспільство" та "громадськість".

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є з'ясування понять "громадянське суспільство" та "громадськість" в історичній ретроспективі та сучасних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних дослідників. На досягнення цієї мети направлено дане дослідження, яке безпосередньо пов'язане із науковими розвідками кафедри публічного управління та менеджменту інноваційної діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Виходячи з мети, поставлено такі завдання:

— проаналізувати дефініції понять "громадянське суспільство" та "громадськість" у розрізі досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців;

— запропонувати структурно-логічну схему співвідношення громадянського суспільства, держави та особистості (громадянина).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Загальновизнаним у світі є той факт, що становлення демократичної країни можливо лише за широкої участі громадськості в усіх сферах життя держави — державному управлінні, природоохоронній діяльності, боротьбі з корупцією тощо. Громадськість є одним з найважливіших ресурсів для контролю діяльності органів публічної влади та протидії й запобігання процесів, які підривають довіру суспільства до цих органів.

На жаль, в Україні не існує чіткого визначення категорії "громадськість". З огляду на це, дослідження цього терміну є необхідною складовою для розвитку громадянського суспільства в Україні та визначення нормативно-правового базису для участі громадськості в житті країни та в питаннях контролю й взаємодії з органами публічної влади.

Питанню тлумачення категорії "громадськість" приділено увагу в роботах багатьох учених, однак, і в дослідженнях науковців, і в законодавстві України в цілому, розглядається термін "громадськість" лише стосовно певних сфер. Наприклад, у ст. 3 Закону України "Про засади запобігання та протидії корупції" сказано, що участь громадськості є одним з основних чинників запобігання та протидії корупції. Але визначення категорії "громадськість" в законі не наведено.

У ст. 1 Закону України "Про культуру" дано визначення поняття "культурно-мистецька громадськість". До неї відносять митців і працівників закладів культури, інших працівників, об'єднаних у професійні творчі спілки, національно-культурні товариства. Тобто без винятку всіх тих, хто працює у сфері культури, від чиновника до громадського активіста.

У ст. 8 Закону України "Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України" йдеться про "громадськість за місцем служби або роботи особи". А відповідно до Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля (затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 18.12.2003 № 168) "громадськість" — одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, які діють згідно з чинним законодавством України або практикою".

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає визначення категорії "громадськість" як "передову частину, передові кола суспільства".

Так що ж таке громадськість? Спробуємо відповісти на це питання аналізуючи роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Юридична енциклопедія дає тлумачення терміну "громадськість" як соціально активної частини суспільства, яка бере участь у суспільно-політичному житті країни, причому на добровільних засадах. Для громадськості характерні наступні ознаки: потреба у спілкуванні, орієнтація на колективну діяльність, пріоритет громадських інтересів над індивідуальними, активне вираження своєї суспільної позиції.

В. Московець у своїй роботі доповнює це визначення та характеризує громадськість як соціально активну

організовану сукупність людей чи частину суспільства, яка за певних обставин так або інакше згуртувалася навколо конкретних спільних інтересів і яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни, визначає основні напрями його розвитку, користується великим впливом, повагою.

У свою чергу, інший дослідник, М. Гирик, підкреслює, що для громадськості також характерні ряд додаткових ознак. Зокрема:

— громадськість за своєю сутністю є соціально активним ядром громадянського суспільства, визначним суб'єктом національного державного та правового творення;

— за своїм суб'єктним складом громадськість представлена громадянами, які реалізують установлене Конституцією України право брати участь в управлінні державою, обирати до органів державної влади й органів місцевого самоврядування тощо. Основу громадськості становлять передусім учасники виборчого процесу. Громадськість бере участь в управлінні державою не лише індивідуально, але й колективно через інститути громадянського суспільства — громадські організації, профспілки, органи самоорганізації населення тощо;

— за формою своєї діяльності громадськість забезпечує реалізацію конституційних прав своїх представників — громадян, які реалізують свої права на участь в управлінні державою, в референдумах, в утворенні та діяльності політичних партій тощо. Реалізація цих прав має своїм наслідком взаємодію громадянського суспільства та держави в цілому та, зокрема, у формі впливу громадськості на державне управління.

Як ми бачимо, українське законодавство та українські науковці в цілому сходяться у визначенні категорії "громадськість", як певного прошарку соціально активного населення, яке на добровільних засадах бере участь у вирішенні тих чи інших проблем у житті держави. Але конкретні риси та складові громадськості доволі розмиті та не визначені. Це, передусім, загрожує тим, що ця категорія не може в повному обсязі застосовуватись у нормативно-правовій та законодавчій сфері. Тому що, остаточно незрозуміло, хто саме належить до категорії "громадськість" і хто саме, спираючись на українське законодавство, може брати участь у різноманітних заходах з впливу на управління державою.

У працях іноземних науковців, категорія "громадськість" розглядається як складова поняття "громадянське суспільство".

Основоположник соціально-політичної концепції лібералізму і поняття "громадянське суспільство" Дж. Локк у розд. II "Про батьківську і монархічну владу" своєї багаторічної праці "Два трактати про державне правління" акцентував увагу на тому, що людина від народження не є вільною і підкоряється владі своїх батьків, яка поступово трансформується у підкорення владі правителя, якого піддані вважають батьком своєї нації [6, с. 11]. Проте, щоб влада правителя була розумною, її необхідно обмежувати колегіальним органом парламентом, унеможливаючи таким чином зосередження влади в одних руках. А оскільки влада покликана захищати природні права людини, то він ставить особистість вище суспільства та держави. Держава повинна служити суспільству, а суспільство й держава — осо-

бистості. "Держава не повинна бути могутнішою за особистість, оскільки особистості створюють суспільство, а суспільство — державу" [6, с. 15].

Зазначене твердження відображає сучасну управлінську парадигму, яка ставить у центр уваги особистість, а, проєктуючи це на публічну владу в Україні, можемо стверджувати, що саме потреби й інтереси громадян повинні стати тими ключовими завданнями, навколо вирішення яких повинні згуртуватися всі органи публічної влади.

Міра відповідальності зростає відповідно до розвитку громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації, активності в розв'язанні суспільних проблем.

Що ж являє собою громадянське суспільство?

Найзагальніші концептуальні підходи до розуміння громадянського суспільства пов'язані з іменами Дж. Локка, А. Сміта, Т. Пейна (так звана "Л-традиція"). Дещо інший підхід репрезентовано традицією, фундаментом якої називають Ш. Монтеск'є (відповідно, "М-традиція").

У "Л-традиції" громадянське суспільство постає передусім як спільнота осіб, що перебуває поза політикою, а сфера, у якій реалізуються інтереси його членів, це приватно-корпоративна сфера, яка, за Дж. Локком, є "природним станом" суспільного життя, оскільки держава як особлива владна надбудова над суспільним життям потрібна суспільству лише за умов існування небезпеки для нього зовнішньої чи внутрішньої.

У межах другої концепції, яку, окрім Ш. Монтеск'є, репрезентують також А. де Токвіль, Б. Констан і багато сучасних теоретиків і практиків громадянського суспільства (зокрема ідеологи "оксамитових революцій" у Східній Європі В. Гавел, Л. Валенса, А. Міхнік та ін.), громадянське суспільство є медіатором взаємин одичного й загального, громадянина й держави. Як медіатор, об'єктивований у корпораціях об'єднаннях громадян, воно пом'якшує державний диктат і захищає індивідів від надмірного втручання держави в їхнє приватне й суспільне, неполітичне життя [2, с. 179].

Наочно співвідношення громадянського суспільства з громадськістю та державою зображено на рисунку 1.

Обидві описані вище Л- і М-традиції спільні в одному громадянське суспільство протистоїть владно-політичним відносинам, його структури мають свій корпоративний (особливий) інтерес і не претендують на те, щоб виражати інтерес всезагальний і пропонувати суспільству в цілому якісь моделі його устрою. Там, де починається боротьба за владу, хоч би в яких цивілізованих і демократичних формах вона здійснювалася, там закінчується громадянське суспільство й починається політика, інституціоналізована в структурах держави. Відтак боротьба за владу і виражена претензія на висловлювання загального інтересу і є межею, яка відділяє громадянське суспільство від політичного.

Крім того, у науковій спільноті, існує думка, що поняття "громадянське суспільство" вперше запроваджено в XVII ст. німецьким філософом Г. Лейбніцем. "Держава — це сукупність людей, організованих у єдність за наявності панівної влади, тобто права наказувати вільним особам дотримуватись певних правил, а у разі необхідності — змушувати до їхнього виконання. Дер-

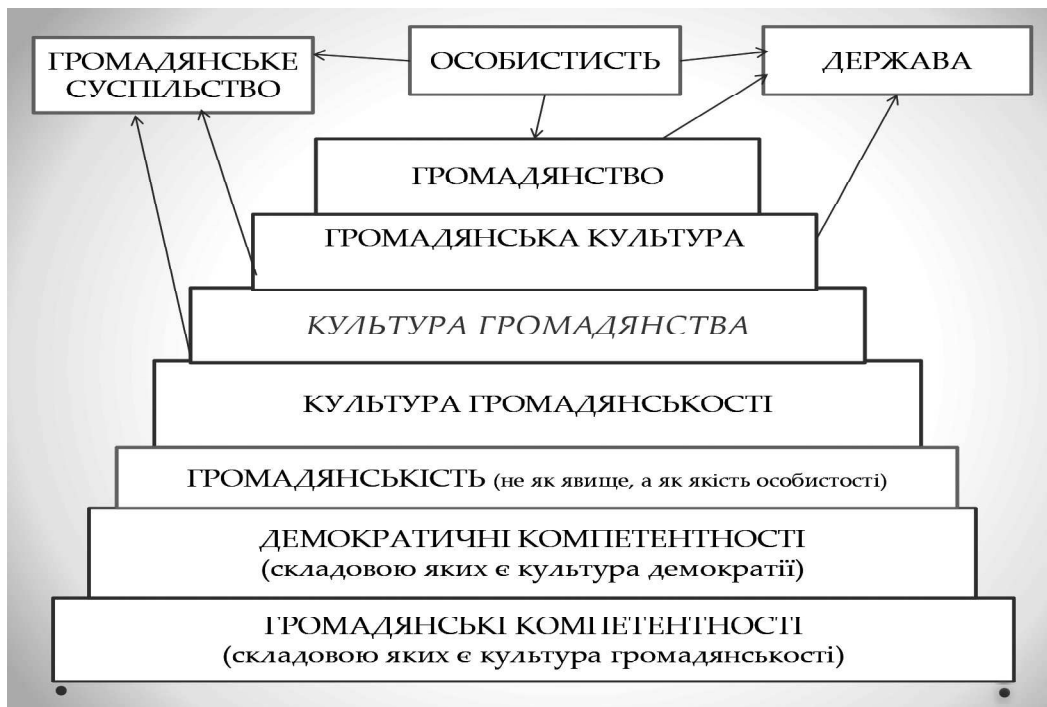

Рис. 1. Співвідношення громадянського суспільства з державою та громадськістю

жава у такий спосіб складається із панівних і підлеглих верств. Держава виникає у результаті суспільного договору, при цьому суб'єктом влади виступає держава, а не особа правителя". Держава, за Г. Лейбніцем, створюється через договір між членами громадянського суспільства, а не між народом і володарем. Народ призначає правителя і законодавця. Виникає питання: у кого, власне, повинні знаходитися у підлеглості члени громадянського суспільства? Г. Лейбніц вважає, що у держави, а не у правителя. Укладаючи суспільний договір, кожен член громадянського суспільства дає обіцянку державі дотримуватися її законів. Народу належить право чинити опір владі монарха у разі порушення ним своїх зобов'язань. Як і Платон, він стоїть на тому, що державою повинні управляти "кращі", ті, хто має великий розум і талант. Є люди, говорив він, які "від природи мають проникливий і гострий розум, але, як засвідчує досвід, якщо вони хоча й талановиті, але поверхневі, їх діяльність не спрямовуватиметься на вирішення складних державних проблем". Більше того, "...вони нерідко здійснюють помилки, що наносять величезну шкоду державі, і усім тим, хто довірив їм важливі справи" [5, с. 209].

З того часу, категорія "громадянське суспільство" зазнало чималих змін та доповнень, узагальнюючи які можна визначити наступне розуміння цієї категорії: громадянське суспільство — це сукупність відносин, які існують у суспільстві та перебувають за межами безпосереднього впливу державних інститутів. В основі такого суспільства знаходиться приватне життя громадян, система вільних союзів та асоціацій громадян за різними інтересами, які гарантують вільну реалізацію цих інтересів. Саме завдяки цьому громадянське суспільство є показником політичної свободи держави та громадян. Тому в тоталітарних та авторитарних державах громадянське суспільство залишається слабшим в порівнянні з державними інституціями.

Однак слід зауважити, що категорія "громадянське суспільство" як науково-політична категорія до цього часу не отримала чіткого і однозначного трактування. Сучасні дослідники та науковці стверджують, що в сучасному демократичному світі суспільство складається з громадян, що є носіями певних прав і свобод і саме тому, вже є по своїй сутності громадянським. І саме тому, на їхню думку, не є доцільним в його рамках виділяти ще якесь особливе громадянське суспільство.

Попри це, категорія "громадянське суспільство" в тій чи іншій формі почала зароджуватися ще в часи античності, витoki якої йдуть від ідеї поліса у Аристотеля (*koinoia politike* — громадянське суспільство); *societas civilis* у Цицерона — громадянське суспільство і держава ототожнюються: бути громадянином держави означає бути членом громадянського суспільства, поводитися відповідно до його законів.

Починаючи з другої половини XVIII ст. розпочалося формування сучасної парадигми громадянського суспільства, ключовою рисою якого була ідея відокремлення його від держави.

Перші спроби модернізації концепції громадянського суспільства були здійснені англо-французькою громадською думкою, а подальші кроки німецькими філософами, як-от: Г. Гегель, І. Кант та ін. У праці "Замітки з історії громадянського суспільства" (1767 р.) англійського вченого А. Фергюсона громадянське суспільство ще не розглядається як самостійне щодо держави явище. Аналізуючи еволюцію громадянського суспільства від часів класичної Греції і Римської республіки, він розуміє під цим терміном "самопослаблючі риси", при чому, найбільш небезпечною автор вважає "втрату громадянського духу". А. Фергюсон доводив необхідність створення асоціації громадян, яка пронизувала б всі сфери громадянського суспільства. Підкреслюючи суспільну природу людини, він звертає увагу на те, що найчастіше людина буває щасливою і

вільною тоді, коли на неї впливає "тваринний дух суспільства".

Новий підхід щодо взаємодії "громадянське суспільство держава" формується шляхом консолідації поглядів стосовно того, що громадянське суспільство має право захищати себе від держави. Як приклад такого розуміння проблеми була праця Т. Пейна "Права людини" (1791—1792 рр.). Т. Пейн вважав, що людині від природи притаманне прагнення до громадського життя. Це змушує індивідів будувати свої відносини на принципах солідарності та змагання.

Таким чином, на думку Т. Пейна, громадянське суспільство існує апіорі, доісторично, а легітимна держава — це не більше як делегування їй владних повноважень, визначення її допоміжного характеру щодо суспільства. Чим більш зріле громадянське суспільство, тим більше воно саморегулюється і тим менше потребує регуляції з боку держави.

Особлива роль у розвитку концепції громадянського суспільства належить Г. Гегелю, який розглядає його як продукт історичного розвитку, вважає суспільство категорією переважно господарського характеру, яка базується на суспільних потребах, а державу — категорією морально-ідеологічного змісту. Громадянське суспільство, за Г. Гегелем, поєднує у собі ринкову економіку, суспільні класи, корпорації та інститути, а також цивільні права, що регулюють відносини його складових. Це суспільство неспроможне подолати притаманні йому конфлікти, тому воно повинно бути приведенне до порядку політичними структурами. Однією з таких структур має бути держава.

Тим самим, з одного боку, держава має досить широку сферу повноважень, а з іншого — вона втручається у діяльність громадянського суспільства з однією метою — ліквідувати несправедливість чи нерівність щодо громадян даного суспільства. Ці умови дають право забезпечити широкі можливості для державного регулювання і домінування держави в суспільному житті.

Новий імпульс ідея громадянського суспільства отримала у Т. Гоббса. В своїй праці "Левіафан", до розуміння громадянського суспільства він вносить цілий ряд нових особливостей: природний стан, що передує громадянському як стан "війни всіх проти всіх" та обумовлений природною рівністю людей, їх природним бажанням завдати шкоди, зло одному; суспільний договір як добровільна угода між людьми, що об'єднуються в державу відповідно до природних законів; верховна влада як обов'язковий атрибут громадянського (політичного) суспільства, яка при цьому виступає гарантом договору і безпеки громадян; встановлення відмінності між громадянським суспільством (громадянською особою) і державою, з одного боку, між останнім і групами людей, з іншого боку. Громадянське суспільство, на думку Т. Гоббса, було не лише простою сукупністю волі і прагнень його індивідів, а практично утворювало нову реальність [3, с. 397]. Як захисник державного абсолютизму він описує природний стан людини як сумарну і побічну психічну ситуацію, а поняття "держава", "суспільство" та "уряд" у нього рівноцінні поняття. Питання взаємодії держави і суспільства, по суті, знімається. Автор звертає увагу не на порівняння чи поєднання держави і суспільства, а на тенденцію до одержавлення

суспільства, до жорстокої правової регламентації соціальних процесів. Громадянське суспільство, за Гоббсом — це не тільки держава, воно складається з безлічі груп і об'єднань громадян. Громадяни з дозволу суверена (держави) можуть утворювати для ведення загальних справ різні громадянські утворення, добровільні об'єднання. Групу він визначає як деяке число людей, об'єднаних загальним інтересом або загальною справою.

Т. Гоббс визначив декілька аспектів існування громадянського суспільства, наприклад, як-от: формування відносин між людьми в державі на підставі добровільної угоди; наявність верховної влади, що виступає гарантом дотримання угоди і безпеки громадян.

У структурі громадянського суспільства Т. Гоббс виділив три рівні. Перший — рівень політичної держави, яка об'єднала громадян під керівництвом єдиної влади. Другий рівень груп або об'єднань громадян. Третій рівень окремих громадян, що є підданими государя (суверена) і представниками приватних груп.

Отже, на відміну від своїх попередників, які схильні були ототожнювати громадянське суспільство і державу, Гоббс, прийшов до ідеї про їх істотну відмінність. Можна стверджувати, що саме з нього починається новий етап у тлумаченні цього поняття, де громадянське суспільство пов'язане з уявленням про нього як про окрему сферу суспільства — сферу позадержавних відносин та структур.

У XIX ст. відбувається певна зміна визначення категорії "громадянське суспільство", яку започаткували німецькі філософи І. Кант і Г. Гегель. Вони поєднували громадянське суспільство виключно з інтересами класу буржуазії, яке сформувалося як спільнота приватних осіб і приватних інтересів. "У громадянському суспільстві кожний для себе — ціль, все інше для нього ніщо. Однак без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей у всьому їх обсязі", — пише Г. Гегель [4, с. 96].

Таким чином, громадянське суспільство гармонізує інтереси своїх членів, додає їм характеру загальності. Воно є об'єднанням індивідів "на основі їх потреб і через правовий устрій як засіб забезпечення безпеки осіб і власності". У подальшому, з удосконаленням соціальних інститутів, категорія "громадянське суспільство" все більше відходила на другий план і залишалася здебільшого науковим терміном. Відродження громадянського суспільства відбулося в часи згорання демократії та встановлення фашистського режиму в європейських країнах 1922—1939 рр. А свого найбільшого поширення поняття "громадянське суспільство" досягло в період краху комуністичного режиму в країнах Східної та Центральної Європи в кінці 1980-х початку 1990-х років. Саме тому можна зробити висновок, що поняття "громадянське суспільство" тісно пов'язане з періодами глибоких світових соціальних криз.

У сучасному визначенні громадянського суспільства відбулося не просто відокремлення цієї категорії від держави, а й сформувалися різні підходи до їх взаємовідносин та впливу одне на одного. Саме тому сучасне трактування категорії "громадянське суспільство" розглядається як стримуючий фактор суспільства до держави, яка намагається контролювати життя громадян.

Ще однією важливою ознакою громадянського суспільства є виокремлення людини як громадянина, члена громади, тобто іншими словами "громадськості", наділеної різноманітними правами та гарантіями їх захисту з боку держави. Це ще більше розширює категорію "громадянське суспільство" — це не лише суспільство громадян, а й суспільство, яке створює комфортні умови існування для громадянського суспільства, громадськості.

Ряд іноземних дослідників, зокрема С. Грін, пов'язують розвиток громадянського суспільства з розвитком політичних партій і рухів [1, с. 27]. Однак існує реальна загроза використання громадян політичними елітами у боротьбі зі своїми опонентами та внутрішньополітичними протистояннями. С. Грін вважає, що громадянське суспільство захищатиме права людини там і тоді, де і коли воно бачитиме реальну загрозу цим правам. Тобто науковець підтверджує думку, що особливого розвитку громадянське суспільство отримує в недемократичних державах [1, с. 29].

Можна побачити, що різні науковці мають різні та, іноді, протилежні підходи до розуміння поняття громадянського суспільства.

Зокрема Дж. Кін зазначає, що "народження і відродження громадянського суспільства завжди пов'язано з небезпеками. Воно дарує свободу деспотам і демократам рівною мірою. Незріле громадянське суспільство може перетворитися на поле битви, на якому, завдяки правам і вольностям, лисиці насолоджуються свободою полювання на курей" [3, с. 415].

З нормативної точки зору, часто вважається, що громадянське суспільство контролює державу та впливає на неї, а тому воно є важливим елементом функціонуючої демократії. Інші підкреслюють роль, яку відіграє громадянське суспільство в забезпеченні підзвітності держави та приватного сектору. Проте Дж. Коен та А. Арато зазначають, що "відношення між нормативними моделями демократії або проектами демократизації та структурою, установами та механізмами громадянського суспільства залишаються незрозумілими, частково через те, що наразі ми не маємо достатньо комплексної теоретичної бази для громадянського суспільства" [7].

Для аналізу концепції громадянського суспільства крізь призму розвитку буде корисним згадати, чому ця концепція має меншу цінність і не може бути застосована як універсальний рецепт. Д. Льюїс (2001) визначає три відповідні причини. По-перше, існують різні розуміння терміну, тому дуже складно погодити конкретні стратегічні цілі. По-друге, концепція громадянського суспільства є переважно теоретичною концепцією. По-третє, можливо та чи інша концепція традиційно прив'язана до конкретного історичного часу та місця і тому вона може змінюватися, залежно від історії, культури та економіки [8, р. 15].

Нині громадянське суспільство знову виходить на передній план. Для цього, за словами того самого Д. Льюїса, існує декілька причин. Перша — це поява теоретичного "глухого кута" в дискусіях між правими та лівими політиками щодо сфери розвитку, завдяки чому громадянське суспільство набуло роль "бути

тим, чим треба" в межах нових концепцій, центри уваги яких знаходяться людина. Друга полягає в тому, що агенції з розвитку були стурбовані неефективною роботою влади та низькою ефективністю програм технічної допомоги, які впроваджувались державними установами. Третє — стало неможливим ігнорувати присутність громадянського суспільства та його голос у процесі вироблення політики. І останнє, громадянське суспільство влаштовує різноманітні сторони політикуму. Ліберали вважають, що воно допомагає утримувати баланс між інтересами держави та бізнесу. Для неолібералів громадянське суспільство є частиною приватного сектору, що забезпечує посилення ролі ринку. Серед лівих превалує сприйняття громадянського суспільства як таке, що надає можливості для соціальних трансформацій та новим альтернативам утримання сильного державного централізованого управління.

Але, насправді, як зазначає М. Ленцер (2002), "ми маємо пам'ятати про те, що громадянське суспільство є теоретичною концепцією, а не емпіричною. Його неможливо безпосередньо спостерігати. Але воно є синтетичною концептуальною конструкцією, яка включає розмаїття форм колективної громадської дії, що відбувається в суспільній сфері. Вона підсумовує на макроконцептуальному рівні мікроемпіричні/реальні дії, які здійснюють громадяни в політичних цілях у матеріальній, організаційній та ідеологічній площині" [9, р. 172]. Іншими словами, громадянське суспільство — це явище, яке виникає спонтанно для вирішення тих чи інших проблем, викликів чи недотримання громадянських прав та свобод. Громадянське суспільство не існує постійно, бо коли проблеми вирішені та громадянські права та свободи неухильно дотримуються державою, утворення громадянського суспільства зникають до моменту виникнення необхідності у вирішенні наступної проблеми.

Події в сучасності детермінували пошук нових правових засад відносин особи, суспільства і держави відповідно до цінностей розвитку правової держави та громадянського суспільства [2, с. 180].

Держава може і повинна реалізовувати такі комунікативні зміни в соціальній царині, які забезпечуватимуть широкий простір самочинності суб'єктів, розвиток засобів комунікації, який уможливліє необмежений часом і простором зв'язок людей, об'єднаних спільними інтересами, обмін інформацією між ними і, за потреби, координацію дій у масштабах країни.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи, зазначимо, що громадянське суспільство є водночас і "простором" дії вільних від будь-якого панування осіб-учасників, сферою особистої свободи, протиставленою сфері державної влади, і медіатором стосунків особи й держави. Відмінність сучасної демократії від її попередніх історичних форм у тому, що вона є не лише формою організації влади, а й способом зв'язку поміж владою та громадянським суспільством.

Із проведеного в статті аналізу дослідження громадянського суспільства, можемо зробити висновок, що громадянське суспільство є характеристикою суспільства в цілому та громадськості, як його складової частини, з точки зору самоорганізації суспільства, рівня розвитку демократії в державі, дотримання і реалізації прав і свобод громадянина, дотримання громадянами своїх політичних обов'язків і відповідальності як джерела влади в державі. Ступінь розвитку громадянського суспільства характеризує рівень демократії та політико-правової культури громадян. Воно розвинене в тій мірі, в якій зберегло за собою функції та повноваження самоорганізації громад. Держава, в свою чергу, має ефективно управляти політичними процесами в інтересах громадян, які делегують їй такі повноваження, створюючи для цього необхідну правову, правоохоронну та інші легітимні системи.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у дослідженні конкретних механізмів активізації громадськості та формування і розвитку громадянського суспільства для становлення правової, конкурентоспроможної, людиноорієнтованої, сервісної держави Україна.

Література:

1. Грин С. Государство и общественный суверенитет // Pro et contra. — 2006. — Т. 10. — № 1. — С. 25—39.
2. Грищенко І. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку лідерства в системі місцевого самоврядування... дис. ...докт. наук з держ. упр. / І.М. Грищенко / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. — К.: НАДУ, 2017. — 448 с.
3. Громадянське суспільство: дискурси і практики / Віктор Степаненко; НАН України, Ін-т соціології. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. — 419 с.: іл., табл. Бібліогр.: С. 396—419.
4. Громадянське суспільство та держава: питання розвитку / А.В. Петрашкін. — Київ: Логос, 2015. — 167 с.
5. Лейбниц Г.В. Сочинения: у 4-х т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц. — М.: Мысль, 1982. — Т. 1. — 645 с.
6. Локк Дж. Два трактати про врядування / Дж. Локк. — К.: Основи, 2001. — 265 с.
7. Cohen, J. L. and Arato, A. Civil Society and Political Theory. — Cambridge, MA: MIT Press, 1997.
8. Lewis D. (2001). Civil society in non-Western contexts: Reflection on the 'usefulness' of a concept. Civil society Working paper 13. Retrieved October 25, 2003.
9. Lenzer M. The use and abuse of 'civil society' in Development. Transnational Associations, 2002. — Vol. 3: 170—187.

References:

1. Hrin, S. (2006), "State and public sovereignty", Pro et contra, vol. 10, no. 1, pp. 25—39.
2. Gryshchenko, I.M. (2017), "Theoretically-methodological fundamentals of leadership's forming and development in the system of local self-government", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, NADU, Kiev, Ukraine.

3. Stepanenko, V. (2015), Hromadians'ke suspil'stvo: dyskursy i praktyky [Civil society: discourses and practices], In-t sotsiologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

4. Petrushkin, A. (2015), Hromadians'ke suspil'stvo ta derzhava: pytannia rozvytku [Civil society and state: issues of development], Lohos, Kyiv, Ukraine.

5. Lejbnyts, H. (1982), Sochyneniya: v 4-h t. [Compositions], Mysl', Moscow, Russia.

6. Lokk, D. (2001), Dva traktaty pro vriaduvannia [Two treatises on governance], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

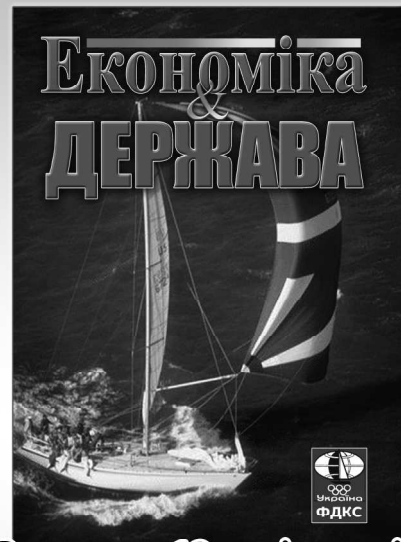
7. Cohen, J.L. and Arato, A. (1997), Civil Society and Political Theory, MIT Press, Cambridge, USA.

8. Lewis, D. (2001), "Civil society in non-Western contexts: Reflection on the 'usefulness' of a concept", Civil society Working paper 13.

9. Lenzer, M. (2002), "The use and abuse of 'civil society' in Development", Transnational Associations, vol. 3, pp 170—187.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2018 р.

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73